

प्रभा भट्टराईको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र

सङ्काय अन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागको

एम्.ए. दोस्रो वर्षको दसौँ पत्रको

प्रयोजनका लागि

प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी

विमला थापा

नेपाली केन्द्रीय विभाग

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

कीर्तिपुर

२०७२

शोधनिर्देशकको सिफारिस

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, नेपाली केन्द्रीय विभाग, स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षका छात्रा विमला थापाले दसौं पत्रको प्रयोजनका लागि मेरा निर्देशनमा प्रभा भट्टराई जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन शीर्षकको शोधकार्य सम्पन्न गरेकाले आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस गर्दछु ।

मिति : २०७२/०४/१४

.....
शि.स. राधिकादेवी गुरागाई
नेपाली केन्द्रीय विभाग
त्रि.वि.कीर्तिपुर ।

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
नेपाली केन्द्रीय विभाग
कीर्तिपुर, काठमाडौं

स्वीकृतिपत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्कायअन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागको स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको दसौं पत्रको प्रयोजनका लागि प्रस्तुत प्रभा भट्टराईको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन शीर्षकको शोधपत्र स्वीकृत गरिएको छ ।

शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति

१. प्रा.डा. देवीप्रसाद गौतम
(विभागीय प्रमुख)
२. शि.स. राधिकादेवी गुरागाई
(शोधनिर्देशक)
३. प्रा. केशव सुवेदी
(बाह्य परीक्षक)

मिति : २०७२/०४/१४

कृतज्ञताज्ञापन

‘प्रभा भट्टराईको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन तथा विश्लेषण’ शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको दशौं पत्रको प्रयोजनका लागि तयार गरिएको हो । मैले यो शोधपत्र मेरो आदरणीय गुरुआमा राधिका गुरागाइँज्यूको आत्मिय सहयोग एवम् कुशल निर्देशनमा तयार पारेकी हुँ । आफ्नो प्राध्यापन तथा विविध व्यवहारिक कार्यका साथै शोधकर्ताहरूको चाप हुँदाहुँदै पनि अति व्यस्त समयबाट फुर्सद निकालेर प्रस्तुत शोधपत्रलाई यस रूपमा ल्याउन उचित सुझाव एवम् निर्देशन प्रदान गर्नुहुने शोधनिर्देशक गुरुआमाज्यूप्रति सर्वप्रथम हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

त्यसै गरी शोधपत्रको शीर्षक स्वीकृत गरी लेखनमा सहयोग गर्नुहुने विभागीय प्रमुख आदरणीय गुरु प्रा.डा. देवीप्रसाद गौतमप्रति आभार प्रकट गर्दछु । शोधकार्यको सुरुदेखि शोधकार्य सम्पन्न नहुन्जेलसम्म अमूल्य सुझाव, उचित सल्लाह तथा सैद्धान्तिक ज्ञान दिएर हौसला बढाइदिनुहुने आदरणीय गुरु डा.नारायण गड्तौला तथा शोधनायिका श्रीमती प्रभा भट्टराईज्यूप्रति कृतज्ञताज्ञापन गर्दछु । साथै असल एवम् सचेत अभिभावकको भूमिका निर्वाह गरी मलाई यहाँसम्मको अध्ययनकार्यमा हरतरहबाट सहयोग एवम् प्रोत्साहन गर्नुहुने ममतामयी हजुरआमा मनमायाँ थापा उहाँको यहि २०७१ साल फागुन ५ गते स्वर्गारोहण भएको छ, म उहाँको आत्माको चीर शान्तिको कामना गर्दै कृतज्ञ ज्ञापन गर्दछु । त्यसै गरी विविध कठीनाईको सामना गर्दैमलाई यो स्थानमा ल्याउन प्रेरणा प्रदान गर्नुहुने बुबा भक्त बहादुर थापा, आमा राजकुमारी थापा र दाजु सिताराम थापाप्रति हार्दिक बन्धना ज्ञापन गर्दछु साथै बहिनी निर्मला र भाइ सबिन लगायत सपरिवारलाई सम्भन चाहान्छु । आजसम्म विभिन्न तहमा शिक्षा प्रदान गर्नुहुने सम्पूर्ण गुरु गुरुआमाहरूलाई समेत स्मरण गर्न चाहान्छु । त्यसरी नै सामग्रीसङ्कलन लगायत शोधपत्र तयार गर्नमा हरप्रहरले प्रेरणा प्रदान गरी सहयोग गर्नुहुने आत्मिय मित्रहरू प्रमिला राई, विज्ञान अधिकारी, तारा पाण्डे, नवीन पौडेल दिदी आनन्दा खड्का र भिनाजु बलराम बिष्ट, भाउजु बिजया बस्नेत र अन्य साथीहरूलाई धन्यवाद दिन चाहान्छु । शोधपत्र तयार गर्ने क्रममा आवश्यक सामग्रीसङ्कलनमा सहयोग पुऱ्याउने त्रि.वि. पुस्तकालयप्रति कृतज्ञ छु । त्यसैगरी आवश्यक सुझाव साथै यस शोधपत्रलाई शुद्ध टड्कण गर्ने ‘जी’ कम्प्युटर सेन्टर, कीर्तिपुरलाई पनि धन्यवाद दिन चाहान्छु ।

अन्त्यमा, म यस शोधपत्रको उचित मूल्याङ्कनका लागि सविनय अनुरोध गर्दै मूल्याङ्कन समिति नेपाली केन्द्रीय विभागसमक्ष पेस गर्दछु ।

विमला थापा
नेपाली केन्द्रीय विभाग
कीर्तिपुर, काठमाडौं
रोलन नं. ७६

विषयसूची

पृष्ठ

परिच्छेद एक

शोधपरिचय

१.१	विषय परिचय	१
१.२	समस्या कथन	२
१.३	शोधकार्यको उद्देश्य	२
१.४	पूर्वकार्यको समीक्षा	२
१.५	अध्ययनको औचित्य, महत्त्व र उपयोगिता	५
१.६	अध्ययनको सीमाङ्कन	५
१.७	शोधविधि	५
	१.७.१ सामग्री सङ्कलन विधि	५
	१.७.२ विश्लेषण विधि	६
१.८	शोधपत्रको रूपरेखा	६

परिच्छेद-दुई

प्रभा भट्टराईको जीवनी

२.१	जन्म र जन्मस्थान	७
२.२	पुख्यौली र पारिवारिक पृष्ठभूमि	७
२.३	बाल्यकाल	८
२.४	शिक्षादीक्षा	९
	२.४.१ अक्षराम्भ र प्रारम्भिक शिक्षा	९
	२.४.२ महाविद्यालय तथा विश्वविद्यालय अध्ययन	९
२.५	विवाह, दाम्पत्य जीवन र सन्तान	१०
	२.५.१ विवाह	१०
	२.५.२ दाम्पत्य जीवन	११
	२.५.३ सन्तान	११
	२.५.४ बसोबास	१२
	२.५.५ पारिवारिक वियोग	१२
२.६	साहित्यसम्बन्धी दृष्टिकोण	१४
२.७	रुचि र स्वभाव	१५
२.८	साहित्यिक लेखनको प्रारम्भ र प्रभाव	१६
२.९	प्रकाशित पुस्तककार कृतिहरू	१७
२.१०	प्रकाशित फुटकर रचनाहरूको कालक्रमिक विवरण	१८
२.११	प्रकाशोन्मुख कृतिहरू	३०

२.१२	विभिन्न संघ संस्थामा आबद्धता	३१
२.१३	पुरस्कार तथा सम्मान	३१

परिच्छेद-तीन

प्रभा भट्टराईको व्यक्तित्व

३.१	प्रभा भट्टराईका व्यक्तित्वका पाटाहरू	३३
३.२	शारीरिक व्यक्तित्व	३३
३.३	साहित्यकार व्यक्तित्व	३४
३.३.१	कवि व्यक्तित्व	३४
३.३.२	समालोचक व्यक्तित्व	३५
३.३.३	सम्पादक व्यक्तित्व	३५
३.३.४	लेखक व्यक्तित्व	३६
३.३.५	गीतकार व्यक्तित्व	३६
३.३.६	अनुसन्धाता व्यक्तित्व	३६
३.३.७	बालसाहित्यकार व्यक्तित्व	३७
३.३.८	अन्य साहित्यिक सक्रियता	३८
३.४	शिक्षक तथा प्राध्यापक व्यक्तित्व	३८

चौथो परिच्छेद

प्रभा भट्टराईको साहित्यिक यात्रा, चरण विभाजन र प्रवृत्ति

४.१	जीवनी, व्यक्तित्व र साहित्यिक लेखनका बीच अन्तर्सम्बन्ध	३९
४.२	चरण विभाजनको औचित्य र आधार	४०
४.३	चरण विभाजन	४१
४.३.१	प्रथम चरण (२०३८ - २०५० सम्म)	४१
४.३.२	दोस्रो चरण (वि.सं २०५१ - हालसम्म)	४२
४.४	निष्कर्ष	४३

पाँचौं परिच्छेद

प्रभा भट्टराईको कृतित्वको अध्ययन तथा विश्लेषण

५.१	बालसाहित्यिक कृतिहरूको अध्ययन तथा विश्लेषण	दृच्छ
५.१.१	'पोसिला कविता' कवितासङ्ग्रहको विश्लेषण	४५
५.१.१.१	परिचय	४५
५.१.१.२	शिल्पसंरचना	४६
५.१.१.३	विषयवस्तु वा मूलभाव	४६
५.१.१.४	भाषाशैली	४७
५.१.१.५	निष्कर्ष	४७
५.१.२	'मेरो सानो भाइ' कवितासङ्ग्रहको विश्लेषण	४८

५.१.२.१ परिचय	४८
५.१.२.२ शिल्पसंरचना	४८
५.१.२.३ विषयवस्तु वा मूलभाव	४८
५.१.२.४ भाषाशैली	५१
५.१.२.५ निष्कर्ष	५१
५.१.३ 'सन्तु र सुगा' कथासङ्ग्रहको विश्लेषण	५१
५.१.३.१ परिचय	५१
५.१.३.२ कथानक वा कथावस्तु	५१
५.१.३.३ चरित्र वा पात्र	५३
५.१.३.४ उद्देश्य	५४
५.१.३.५ परिवेश	५४
५.१.३.६ निष्कर्ष	५४
५.१.४ 'म के बनूँ ?' बाल खण्डकाव्यको विश्लेषण	५४
५.१.४.१ परिचय	५४
५.१.४.२ शीर्षक	५५
५.१.४.३ विषयवस्तु वा मूलभाव	५५
५.१.४.४ शिल्पसंरचना	५७
५.१.४.५ भाषाशैली	५७
५.१.४.६ निष्कर्ष	५८
५.१.५ 'गीता पापा' बाल काव्यको विश्लेषण	५८
५.१.५.१ परिचय	५८
५.१.५.२ शिल्पसंरचना	५८
५.१.५.३ विषयवस्तु वा मूलभाव	५९
५.१.५.४ भाषाशैली	६०
५.१.५.५ निष्कर्ष	६१
५.१.६ 'सुनकेशरी मैया' बाल काव्यको विश्लेषण	६१
५.१.६.१ परिचय	६१
५.१.६.२ शिल्पसंरचना	६१
५.१.६.३ विषयवस्तु वा मूलभाव	६२
५.१.६.४ भाषाशैली	६२
५.१.६.५ निष्कर्ष	६२
५.१.७ 'करेसाबारीमा कमल' बाल चित्रकथाको परिचय	६२
५.१.८ 'रमाइलो यात्रा' बाल चित्रकथाको परिचय	६३
५.१.९ 'बुनुको भोला' बाल चित्रकथाको परिचय	६३

५.१.१०	‘हात्ती र जुत्ता’ बाल चित्रकथाको परिचय	६४
५.१.११	‘पूजा’ बाल चित्रकथाको परिचय	६४
५.२	वयस्क साहित्यिक कृतिहरुको अध्ययन तथा विश्लेषण	६४
५.२.१	साहित्यकार शारदा अधिकारी (जीवनी) को विश्लेषण	६४
	५.२.१.१ परिचय	६४
	५.२.१.२ विषयको व्यवस्थापन (संयोजन)	६५
	५.२.१.३ निष्कर्ष	६६
५.२.२	‘सरित् सङ्गम’ कवितासङ्ग्रहको विश्लेषण	६७
	५.२.२.१ परिचय	६७
	५.२.२.२ शीर्षक	६८
	५.२.२.३ संरचना	६८
	५.२.२.४ विषयवस्तु वा मूलभाव	६९
	५.२.२.५ भाषाशैलीय विन्यास	७८
५.३	निष्कर्ष	८९
छैटौं परिच्छेद		
सारांश तथा निष्कर्ष		
६.१	सारांश	९०
६.२	निष्कर्ष	९१
परिशिष्ट : प्रभा भट्टराईसँग लिइएको लिखित अन्तरवार्ता		९४
सन्दर्भसामग्री		९८

चिह्न तथा सङ्क्षिप्त शब्द-सूची

प्रस्तुत शोधपत्रमा प्रयोग गरिएका सङ्क्षेपीकृत शब्द तथा चिह्नहरू यस प्रकार छन् :

एस्.एल.सी.	स्कूल लिभिड सर्टिफिकेट लेवल
आई.ए.	इन्टरमिडिएट अफ आर्ट्स
स्ववियु	स्वतन्त्र विद्यार्थी युनियन
बी.ए.	ब्याचलर अफ आर्ट्स
एम्.ए	मास्टर्स अफ आर्ट्स
एम्. फिल.	मास्टर्स अफ फिलोसफर
ऐ.	ऐजन
पिएच्.डी.	डाक्टर अफ फिलोसफी
नि.मा.वि.	निम्न माध्यामिक विद्यालय
मा.वि.	माध्यामिक विद्यालय
जि.शि.अ.	जिल्ला शिक्षा अधिकारी
वि.सं.	बिक्रम संवत्
पृ.	पृष्ठ
त्रि.वि.	त्रिभुवन विश्वविद्यालय
गा.वि.स.	गाउँ विकास समिति
वडा नं.	वडा नम्बर
बी.एन्.	ब्याचलर अफ नर्सिङ
क्र.सं.	क्रम संख्या
सम्पा.	सम्पादक
प्रा.डा.	प्राध्यापक डाक्टर